

Salahi Sonyel, *The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers)*, Ankara 2000, TTK. yay. X+ 221 sh., XVI-No. 88.

Nuri KARAKAŞ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eder nitelikteki meselelerden birisi de "Ermeni Meselesi"dir. Özellikle yüzyılın son çeyreğinde Ermeni kilisesinin gayretleriyle Osmanlı Ermeni cemaati arasında ayrılıkçı hisler canlandırılmaya çalışılmış, bağımsızlığa yönelik faaliyet gösteren Hınçak ve Taşnaksutyun gibi cemiyetler oluşturulmuş ve Anadolu'da bir dizi isyanlar çıkarılmıştı.

Ermeniler, Yunanistan'ın nasıl bağımsızlığa kavuştuğunu, Sırbistan ve Bulgaristan'ın hangi şartlarda özerklik kazandıklarını çok iyi gözlemlemişler ve bağımsızlık yolunda mesafe alabilmeleri için yabancı müdahalesinin şart olduğunu anlamışlardı. Üstelik Ermeniler, Rumlar, Sırplar ve Bulgarlara nazaran ekonomik şartlar açısından yetersizdi ve iyi organize olamamışlardı. Balkanlardaki nüfus dağılımının tersine Anadolu'nun hiçbir yerinde, hatta yoğun olarak yaşadıklarını iddia ettikleri Vilayet-i Sitte (Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Sivas, Diyarbakır) dahilinde bile nüfusun çoğunluğunu oluşturmuyorlardı. Müslüman denizi içinde küçük adacıklar halinde yaşayan Osmanlı Ermenileri isyan çıkararak ve çevredeki Müslümanlara saldırarak onları öç alma duygusuyla üzerlerine çekmek, bunun sonucu ortaya çıkan kendi kayıplarını "Müslümanlar Anadolu'da Hıristiyan Ermenileri katlediyor" şeklindeki propagandalarına malzeme yapıp batı kamuoyunun ilgisini çekmeye çalışıyorlardı. Böyle bir yöntem kullanarak sağladıkları batı müdahaleleri sonucunda Osmanlı yönetiminin yapacağı muhtemel islahatı ve umdukları muhtariyeti bağımsızlık yolunda atılan adımlar olarak değerlendirip, yoğun olarak yaşadıklarını vurguladıkları Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmayı tasarlıyorlardı.

Zaten, oluşturdukları böyle bir altyapı ve bahane sonucunda müdahalelerini bekledikleri Büyük Güçler uluslararası politik ortamın elverdiği ölçüde Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını elde etmek için fırsat kolluyorlardı. Kendi çıkarları doğrultusunda, Doğu Akdeniz'e sarkma projesi çerçevesinde Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler arasında ayrılıkçı hisleri canlandırmaya çalışsan, onları isyana teşvik eden ilk devlet Rusya idi. Başlangıçta kendi himayesi altında bir Ermeni Devleti kurulması taraftarı olan Rusya, sonraları Ermenilerin İngilizlere meyletmeleri ve İngiliz himayesinde kurulacak bir Ermeni Devleti'nin, baskı altında tuttuğu kendi Ermeni vatandaşlarının da bağımsızlık taleplerine yol açacağı kaygısıyla, bağımsız bir Ermeni devleti kurulması tasarsından vazgeçip, Ermenileri Osmanlı Devletiyle Doğu Anadolu'da yapacağı muharebelere kullanacağı bir unsur olarak görmeye başlamıştı.

İngiltere ise, özellikle 1877-1878 savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Doğu Akdeniz'e sarkma yolundaki gayretlerinin önüne set çekebilir olma özelliğini kaybettiğini düşündükten sonra Ermenilerle ilgilenmeye başlamış, kendi yardım ve teşvikleriyle kurulacak tampon bir Ermeni Devleti planlamıştı. Ermenileri Osmanlı Devleti üzerinde çatışan çıkarlarını elde etmek için piyon olarak kullanmaya çalışan Rusya ve İngiltere, 1907 yılında yaptıkları ittifaktan sonra ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda bu unsurdan faydalanarak Osmanlı Devletini parçalayıp Şark Meselesini kendi lehlerine çözümleme çabası içine girmişlerdi. I. Dünya Savaşı içinde böyle bir tehlikeyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti bu tehlikeden 1915'te Ermenileri zorunlu olarak Suriye'ye göç ettirmekle kurtulmaya çalıştı. Bunun sonucunda da günümüze kadar süren Ermeni soykırımı iddiaları ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batılı büyük devletler nezdinde Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmaya yönelik yoğun çabalara girişen Ermenilerin bu emelleri, Millî Mücadele akabinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasıyla sona erdi. Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde, daha önce Ermenilere bağımsızlık sözü veren batılı güçler kendi çıkarlarını koruma kaygısına düşmüş ve bu vaatlerini çabucak unutmışlardı. Bu da batılı devletlerin gerçekte Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttıkları Ermenileri kendi çıkarları için kullanmaya çalıştıklarını teyid etmektedir.

Ana hatlarıyla değinmeye çalıştığımız Ermeni Meselesi yerli ve yabancı birçok araştırmacının kitap, makale ve köşe yazısına konu olmuştur. Tanıtılmaya çalışacağımız Salahi Sonyel'in kaleme aldığı eser de içerik olarak Ermeni Meselesini kapsamaktadır. 'The Great War and the Tragedy of Anatolia' (Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers)- Büyük Savaş ve Anadolu Trajedisi (Büyük Güçler Girdabında Türkler ve Ermeniler) başlığını taşıyan eser, içindekiler (V-VI), kısaltmalar (VII-VIII), önsöz (IX-X), giriş (s.1-13), sekiz ayrı bölüm (s.14-183), sonuç (s.184-189), kaynakça (s.191-208) ve index (s.209-211) şeklinde ele alınmıştır.

Kitabın giriş kısmında Osmanlı İmparatorluğundaki zimmi kavramı açıklandıktan sonra millet sistemi, Ermenilerin millet sistemi içinde örgütlenmeleri, Rusların Ermenilere karşı gösterdikleri ilgi, Ermeniler arasında otonomi veya bağımsızlık özelemlerinin ne zaman ortaya çıktığı, Anadolu'daki Ermenilerin nüfus durumu ve mezhep yapıları, XIX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Osmanlı-Rus mücadelesinde Ermenilerin tutumları, Tanzimat'ın Ermeniler üzerindeki yansınası, 1850'lerden sonra Ermeni aydınlarının Osmanlı Devletine ve Rus çarlığına karşı tutumları ve farklı mezheplere ayrılmış olan Ermenilere Büyük Güçlerin ayrı ayrı yaklaşımları anlatılıyor.

Eserin Genesis of the Eastern Question (Şark Meselesinin Oluşumu) başlığını taşıyan birinci bölümünde (s.14-32) alt başlıklar halinde 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ve sonrasındaki Ermeni faaliyetleri, Berlin Kongresinde kabul edilen Ermenilerle ilgili 61. maddeye Ermeni delegasyonunun yaklaşımı, Berlin Kongresini takiben İngiltere ve daha sonra Rusya'nın Ermeni ıslahatı için Osmanlı Devletine baskı yapmaları, Ermeni ihtilal örgütlerinin kuruluşu, gelişmesi ve amaçları, bu örgütlerin

Kitap Tanıtımı

faaliyetleri sonucunda 1890-1908 yılları arasında Anadolu'da çıkan Ermeni isyanları ve yabancı gözlemcilerinin bu isyanların sonuçlarına dair gözlemleri anlatılıyor.

Başlığı *The Young Turk Revolution and its Aftermath* (Jön Türk Devrimi ve Sonucu) olan ikinci bölümde (s.33-47) ise II. Meşrutiyetin ilanından sonra özgürlük, kardeşlik ve eşitlik çerçevesinde oluşan ve çok kısa süren Türk-Ermeni yakınlaşması sürecinden, bazı Ermenilerin özellikle İngiliz Dışişleri görevlilerine gönderdikleri yazılardan, yeni Ermeni Patriği Matheos İsmirlian'ın faaliyetlerinden ve II. Meşrutiyet dönemi ilk genel seçimleri sonrasında Doğu Anadolu'daki Türk-Ermeni ilişkilerinden bahsediliyor.

The Counter-Revolution (Karşı Devrim) başlığını alan üçüncü bölümde (s.48-71) 31 Mart Vak'asına, Adana'da ortaya çıkan olaylara ve bunun hemen ardından tüm Doğu Akdeniz Bölgesine yayılan Türk-Ermeni çatışmalarına, bu çatışmaların sonuçlarına, Adana olayında kimlerin sorumlu olduğuna ve bu olayı soruşturan komisyonunun çalışmalarına değiniliyor.

Towards Catastrophe (Felakete Doğru) başlıklı dördüncü bölümde (s.72-91) Balkan Savaşlarının yarattığı düzen bozukluğu ortamında Rusların Ermeniler üzerindeki faaliyetleri, yeni reform planı, Ermeni İhtilal Örgütlerinin eylemleri, Osmanlı Devletinin İttifak Devletleri yanında I. Dünya Savaşına girişleri ve Ermenilerin bu savaşa sergileyecekleri tutuma dair tartışmaları anlatılıyor.

The Tragedy of Anatolia (Anadolu Trajedisi) başlıklı beşinci bölümde (s.92-136) ise I. Dünya Savaşına katılan Osmanlı Devletinin özellikle Doğu Anadolu'daki savaş gayretlerini baltalayıcı nitelikteki Ermeni faaliyetleri, çıkardıkları ayaklanmalar, Ermeni gerilla faaliyetleri sonucunda Osmanlı ordusunun Doğu Anadolu'da birkaç cephede birden savaşa tehlikesinde kalabilmesi ihtimali sebebiyle çıkarılan Tehcir Kanunu ve uygulandığı, tehcir sonrası durum ve Musa Dağı hadisesi anlatılıyor.

War-Time Disinformation (Savaş Dönemi Uydurma Haberleri) başlığını taşıyan altıncı bölümde (s.137-156) İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti aleyhine Ermeni Meselesi'ni bahane ederek yapmış oldukları propagandaları içeren, Arnold Toynbee'nin yazmış olduğu 'Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire' adlı, Henry Morgenthau'un 'Ambassador Morgenthau's Story' isimli ve Johannes'in kaleme aldığı 'Lepsius, Le Rapport Secret du Dr. Johannes Lepsius sur les Massacres d'Armenie' adlı kitaplardan bahsedilmiştir.

The Last Stages of the War (Savaşın Son Safhası) başlıklı yedinci bölümde (s. 157-169) Rusya'da çarlık rejiminin yıkılması ve bunu takiben savaşı bırakan Rusya'nın işgal ettiği Doğu Anadolu'daki topraklardan çekilmesiyle bölgedeki boşluğu dolduran Ermenilerin faaliyetleri ve yaptıkları mezalimler anlatılmaktadır.

The Defeat of the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü) başlıklı sekizinci bölümde (s.170-183) ise Mondros Mütarekesi sonrası ve Paris Barış Konferansı öncesinde Ermenilerin toprak talepleri, 1915 tehciri dolayısıyla Ermenilerin

soykırımı tabi tutuldukları iddiası ve bu iddianın çeşitli nüfus bilgileri verilerek gerçek dışı olduğu anlatılıyor.

Sonuç bölümünde yazar, yaptığı çalışmasını çoğunlukla yabancı kaynaklara dayandırdığını vurgulayarak, Ermenilerin 'Soykırım' iddialarının tamamıyla asılsız olduğunu, Müslüman olsun veya olmasın Anadolu insanının Büyük Güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları piyonları ve bu güçlerin kurbanları olduklarını, Anadolu insanının yaşadığı bu trajedinin tek sorumlusunun XIX. ve XX. yüzyıl başlarındaki Büyük Güçler olduğunu belirtmektedir.

Salahi Sonyel kaleme aldığı eserinde kendisinin de belirttiği gibi yabancı kaynaklara ağırlık vermekle birlikte, faydalandığı kaynakların çok çeşitli ve zengin olduğu göze çarpmaktadır. İngiliz, Fransız, Amerikan ve Türk arşiv belgeleri ile telif eserler ve hatıratlar bu kaynakların arasındadır. Fakat eserde zikredilen bir çok yer adının okuyucu tarafından daha iyi kavranabilmesi açısından önemli olan haritaların da eklenmesi faydalı olabilirdi. Zengin bibliyografyası ve canlı konu anlatımıyla bu eseri konu ile ilgilenen araştırmacılara tavsiye ve bir an evvel Türkçe'ye kazandırılmasını temenni ederiz.

E.Ü. Edebiyat Fakültesi **Tarih İncelemeleri Dergisi**'ne yazı gönderecek olanların bir disket ve basılı örneğiyle birlikte, yazılarını aşağıda belirtilen kurallara göre hazırlamaları gerekmektedir:

Yazım Kuralları

Kullanılacak Program: Word 6.0 veya 97 (IBM uyumlu)

Kağıt Boyutu: A4

Marjlar:

İç: 4.25 cm Dış: 4.25 cm

Üst: 6 cm Alt: 5.8 cm

Başlık/Altlık:

Üstten: 5 cm Alt: 5 cm

Çift Başlık: Yazar adı, 9 punto, normal ortalanacak

Altlık: Sağlı sollu sayfa numarası, 9 punto

METİN

Yazı: Times, 10 punto

Paragraf Başı: 1 cm

Satır Başı: 0

Satır Sonu: 0

Paragraf Aralığı: 2

Satır Aralığı: 12

Metin Alıntıları: İtalik

Paragraf Başı: 2 cm

Satır Başı: 1 cm

Satır Sonu: 1 cm

DİPNOT

Metin Times, 9 punto

Satır Aralığı 9

Paragraf Aralığı 0

Paragraf Başı 0

Satır Başı 0.3

Kitap Adı: İtalik

Makale Adı: Normal. tırnak içinde

İrtibat Adresi: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova/İZMİR

